

ПЕДАГОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИХ СИТУАЦІЙ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛЯ

Розглядається процес розгортання соціально-педагогічної ситуації, перетворення її в соціально-педагогічну задачу в професійній діяльності вчителя. Аналізуються також особливості становлення соціально-педагогічної ситуації в різних соціокультурних, освітніх, вікових умовах.

Професійна діяльність учителя є багатограним процесом, у межах якого вчитель-вихователь формує та розвиває здатність бути суб'єктом власної життєдіяльності в кожній дитині. Людина, як і будь-який живий організм, є відкритою системою, тобто її існування, діяльність можливі лише за умови взаємодії з оточуючим середовищем, у результаті обміну енергією, інформацією та речовиною. За словами В.Лугового, «людська діяльність є вихідним системоутворюючим фактором у системі загального буття «природа-суспільство-людина-культура» [1: 24-25].

Середовище в педагогіці та психології розглядається як сукупність умов середовища, за яких здійснюється розвиток особистості. Однак цей вплив на розвиток організму в різні періоди життя людини неоднаковий. Учені розділяють природне та соціальне середовище.

Природне - клімат, рослинний та тваринний світ, географічні умови - це чинник, що справляє свій вплив на розвиток дитини опосередковано, через соціальне середовище, громадську і трудову діяльність людей.

Соціальне середовище є суб'єктивно пережито людиною об'єктивна реальність, тобто своєрідний показник інтеріоризації нею культури, рівня її соціального розвитку, способу життя, участі в житті суспільства.

Виступаючи як єдність філософських категорій сутності та явища, соціальне середовище впливає на особистість за допомогою системи чинників, котрі є посередниками в процесі детермінації особистості суспільством. Такими чинниками є книги, газети, радіо, телебачення, встановлені суспільством закони, правила, традиції, вимоги й оцінки моралі, естетики, тобто система постійно діючих і випадкових, опосередкованих чинників.

У суспільстві немає явищ, котрі виникають і розвиваються поза загальним взаємозв'язком і взаємодією соціальних явищ, тобто індетермінованих. Найбільш загальною, а тому найбільш елементарною, універсальною, формою детермінації є причинно-наслідкові зв'язки. Формування особистості відбувається у процесі її взаємодії з суспільством, точніше, з тією його частиною, до якої особистість включена прямо чи опосередковано, соціальним середовищем конкретної особи. Треба відзначити, що соціальне середовище впливає на формування особистості лише тоді, коли особистість сама в результаті активного ставлення до соціального середовища здатна вибрати його для себе орієнтиром власної життєдіяльності. Однак, не засвоївши умов середовища, не ствердивши себе в ньому, неможливо активно впливати на нього. Водночас засвоєння соціального досвіду неможливе без індивідуальної активності самої людини в різних сферах діяльності.

Виділення соціально-педагогічних чинників (явищ та процесів, які зумовлюють зміни в системі освіти та виховання) ґрунтується на такому зв'язку соціальних об'єктів, при якому одні з них (причини) породжують у конкретних умовах інші соціальні об'єкти або їх властивості (наслідки). Так, наприклад, складна економічна ситуація, злидений стан культури та освіти породжують масову відмову від ідеалів, які не виправдали себе (та й від будь-яких ідеалів загалом), поширення вульгарності та бездуховності, небезпеку ідейної порожнечі.

На сучасному етапі науковці вирізняють три групи соціально-педагогічних чинників:

- макрочинники: країна, держава, суспільство разом з тими процесами, що в них відбуваються;
- мезочинники: етнокультурні та регіональні умови, типи поселення, засоби масової комунікації тощо;
- мікрочинники: сім'я, групи однолітків і субкультура, мікросоціум, інститути виховання, релігійні організації тощо.

Врахування соціально-педагогічних чинників та забезпечення педагогічно доцільної організації відношень у взаємодії підростаючого покоління із середовищем - першочергове завдання педагога.

Кожний із вікових етапів розвитку дитини характеризується особливою сукупністю умов життя та діяльності, структурою тих психологічних особливостей, які формуються під впливом цих умов. З одного боку, перехід до нових умов життя (з початкової школи до середньої) зумовлюється попереднім ходом розвитку дитини, і можливість цього переходу безпосередньо пов'язана з успіхами, яких вона досягла в цьому розвитку. З іншого боку, вимоги, котрі висуває життя до дитини на новому етапі її розвитку, зумовлюють подальше її формування. Будь-який елемент середовища, вказував Л.С.Виготський, по-різному впливає на дитину залежно від того, на якій стадії вікового розвитку вона знаходиться.

Таким чином, щоб зрозуміти вплив середовища на формування вікових особливостей дитини, необхідно враховувати не тільки ті зміни, що відбулися в середовищі, але й зміни в самій дитині, що зумовлюють характер впливу середовища на її подальший розвиток. З цього і випливає поняття «соціальна ситуація розвитку особистості» (Л.С.Виготський) як особливе сполучення внутрішніх процесів розвитку і зовнішніх умов, котрі є типовими для кожного вікового етапу. Ці процеси зумовлюють динаміку розвитку протягом відповідного періоду і спричиняють виникнення нових якісних новоутворень під кінець періоду.

Особливості взаємодії особистості з середовищем характеризуються процесом соціалізації.

Проблематика соціалізації розроблялася у межах різноманітних шкіл та течій - психоаналізу, структурного функціоналізму, культуроантропології тощо. Явище соціалізації різнопланове, тому в наукових дослідженнях зустрічаються різні її інтерпретації: соціальне навчання, результат соціальної взаємодії, самоактуалізація тощо.

Г.Гард розглядає соціалізацію як процес входження індивіда до нації, народу, суспільства шляхом універсального засобу - наслідування. Соціалізація - це безперервна адаптація живого організму до оточуючого середовища, формування здатності передбачати реакції інших людей і пристосовуватись до них (Т.Шибутані); це прийняття особистістю переконань, цінностей і норм вищого чи нижчого статусу, характерних для груп членства, в яких перебуває особистість (Д.Крейч, Р.Крачфілд, Е.Баллачей); це і динамічний процес, пов'язаний зі структурною організацією суспільства, де головний механізм - пристосування - покликаний згладити, сублімувати конфлікти особистості й суспільства, тобто не допустити відхилень у поведінці (Т.Парсонс).

У вітчизняних дослідженнях проблема соціалізації особистості розглядається в кількох аспектах:

- філософському (С.Батенін, С.Дмитрієва, М.Каган, П.Лебедев, Л.Спиридонов та інші);
- соціологічному (Я.Гілінський, Н.Андрієнкова, А.Харчев);
- психологічному (Л.Буєва, І.Кон, П.Паригін);
- педагогічному (Р.Гурова, А.Мудрик, Ю.Смородська, В.Шепель).

Педагоги розглядають соціалізацію як процес формування соціальних якостей особи: підготовленості людини до соціального життя в суспільстві, тобто здатності включатися у виробничу працю, її суспільної активності, уміння співробітничати, адаптуватися в колективі, готовності до самостійного сімейного життя.

1. Ще в 20-ті роки видатні педагоги пояснювали явище соціалізації дитини як «педагогіку середовища» (С.Т.Шацький), «суспільне середовище дитини» (П.П.Блонський), «відношення з оточуючим середовищем» (А.С.Макаренко). Н.Ф.Голованова узагальнила підходи у педагогічній науці стосовно визначення соціалізації [2:42-45].

2. Соціологічний - соціалізація розглядається як трансляція культури від покоління до покоління, як загальний механізм соціального наслідування, що охоплює і стихійні впливи середовища, і організовані - виховання, освіту.

3. Інтераціональний - соціалізація передбачає міжособистісні взаємодії, без яких неможливе становлення особистості і сприйняття нею картини світу.

4. Інтеріоризаційний - соціалізація є освоєння особистістю норм, оцінок, цінностей, установок, стереотипів, вироблених людством, у результаті чого в нього складається система внутрішніх регуляторів, звичних норм поведінки.

5. Інтраіндивідуальний - соціалізація не є адаптацією до соціального середовища, це творча самореалізація особистості, діяльнісна модель виховання.

Таким чином, термін «соціалізація», на відміну від поняття «виховання», означає:

- комплексний процес інтеграції індивіда у суспільні структури;
- власне процес розвитку особистості, детермінований чинниками соціального середовища;
- процес критичного сприйняття ціннісно-нормативних систем і поведінкових еталонів, що діють у суспільстві.

В науковій літературі взаємодія процесів соціалізації та виховання в реальній дійсності розглядається як співвіднесення власне професійної діяльності як свідомого і цілеспрямованого втручання в процес розвитку особистості та функціональних виховних (соціальних) впливів [3:52].

Соціалізація особистості школяра - це складний педагогічний процес, який потребує створення різноманітних педагогічних умов, використання форм, засобів і методів індивідуальної роботи з урахуванням впливів різних факторів (чинників) і обставин оточуючого школярів макро- і мікросередовища, динаміки їх психічного, фізичного та морального розвитку.

Зміст соціального досвіду школяра, а також рівень його соціалізації визначаються суспільним буттям, соціальним середовищем, системою соціальних зв'язків, у якій розвивається і формується особистість. У найширшому розумінні джерелом соціалізації індивіда є вся сфера суспільних відносин, де він удосконалюється як особистість (І.Кон, В.Москаленко, Б.Паригін та ін.)

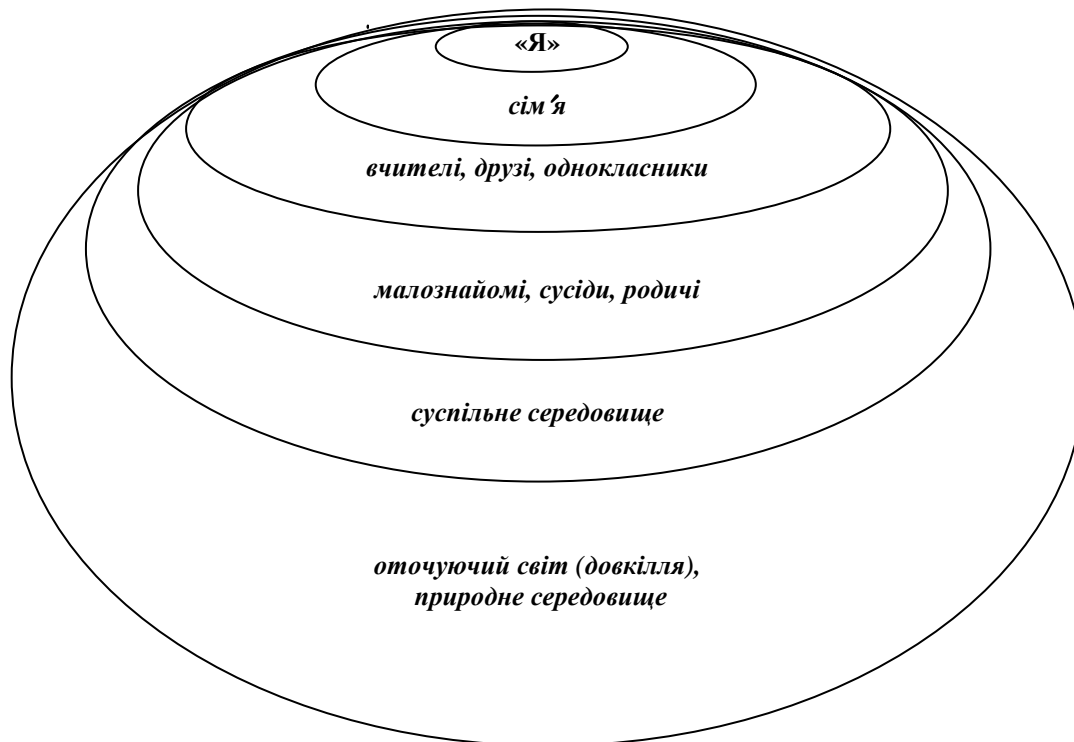

Рис. 1.
Ієрархія соціалізаційних процесів.

Джерелом соціалізації індивіда у вузькому розумінні, виступає мікросередовище, безпосереднє оточення. Це може бути сім'я, шкільний і класний колективи, ровесники у дворі, самодіяльні об'єднання.

Схематично ієрархію соціалізаційних процесів зображено на рис.1.

Результати процесу соціалізації визначаються:

- 1) системою форм культури суспільства, яку засвоює індивід у процесі діяльності;
- 2) характером та спрямованістю діяльності щодо засвоєння культури;
- 3) способом спілкування індивідів у процесі залучення їх до культури суспільства [4:96-97].

Як уже зазначалося, різного роду вплив на дитину з боку елементів життєвого середовища зумовлюється різними періодами її розвитку.

Батьківська сім'я - важливий інститут соціалізації раннього дитинства. Вона має вирішальне значення у формуванні емоційного світу, самосвідомості та моральних основ особистості в перші роки її життя. В підлітковому віці батьківська увага слабшає, звільняючи місце дії інших чинників: школи, ровесників. Підлітковий вік - це час загострення усвідомлення себе та прагнення оцінити власні думки й почуття; підлітки роблять спроби поєднати принципово різні ознаки особистості в єдину конструктивну систему, внутрішньо узгоджену. Саме в цей період, що є дуже важливим у процесі соціалізації, відбувається включення підлітків, а в подальшому молодих людей, у життя суспільства, формування соціальних зв'язків, засвоєння загальних способів практичної діяльності, розвитку національної свідомості, самосвідомості, систем соціальної орієнтації.

Школа. Важливий інститут соціалізації особистості. Якщо рівень навчання в школі є досить низьким, ніякий інший суспільний інститут не зможе його замінити. Характер шкільного навчання, стиль взаємовідносин в учнівському та вчительському колективах, у колективі ровесників формує також типовий загальний стиль розумової діяльності, систему ціннісних орієнтацій дитини, ставлення до праці, навички групової поведінки.

Серйозні зміни соціального середовища викликають конфліктність і напруження в середині навчально-виховної системи; виникають складні соціально-педагогічні ситуації, що потребують невідкладного розв'язання.

Проблематика вивчення соціально-педагогічних чинників, їх впливів на поведінку школярів стала об'єктом дослідження численних науковців (О.Б.Бовть, І.Зверева, Л.Г.Коваль, В.М.Оржеховська, М.М.Фіцула та ін.). Дослідження показують, що внаслідок дії особливих соціально-економічних, політичних труднощів і суперечностей у розвитку нашого суспільства, деформованості ринкових відносин виникають негативні тенденції в навчально-виховному процесі: спадає інтерес до навчання, немає належного ефекту від виховної роботи в школі, погіршується дисципліна, виникають соціально-педагогічні ситуації підвищеного ризику (В.М.Оржеховська).

Можна виділити наступні групи причин та чинників, що зумовлюють відхилення в поведінці школярів:

- **соціальні:** незадовільні побутові умови, багатодітність, неповна зайнятість та безробіття батьків, їх невідповідний соціальний статус, обмеженість позашкільної сфери дитини, відсутність організації дозвілля школярів тощо;

- *психолого-педагогічні*: неблагополучний клімат у сім'ї та шкільному колективі, небажані для навчально-виховного процесу якості вчителя-вихователя, перевантаження в процесі навчання, переповненість класів тощо;
- *медико-біологічні*: соматичне неблагополуччя, послаблення здоров'я, підвищена захворюваність психіки, вікові та індивідуальні особливості дітей тощо.

Незнання чи нехтування складним комплексом чинників та передумовами виникнення соціально-педагогічних ситуацій призводить до ускладнень конфліктів, деструктивних методів їх розв'язання. Науковці, що досліджують проблеми соціалізації, дійшли висновку про те, що забезпечення нової якості виховання й освіти молоді багато в чому залежить від рівня підготовленості нової генерації педагогів, їх професійної компетентності й особистісних якостей.

Таким чином, глибоке вивчення соціально-педагогічних передумов виникнення соціально-педагогічних задач та їх впливу на здійснення навчально-виховного процесу - необхідна складова професійної підготовки майбутніх учителів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Луговий В. Освіта і соціалізація людини: Соціальна педагогіка і адаптивність особистості. - Суми, 1994.
2. Социализация школьников как явление педагогическое //Педагогика. 1991. - №1
3. Дубасенюк О.А. Основи теорії і практики виховної діяльності педагога. - Житомир, 1994.
4. Социологический справочник /Под общ.ред.В.И.Воловича. – К., 1990.

Ковальчук Валентина Антонівна - аспірантка кафедри педагогіки Житомирського державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси:

- теоретичні та методичні засади соціально-педагогічної підготовки вчителя.